

УДК 342.95 (474.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3\(45\)-3825-3835](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2026-3(45)-3825-3835)

Михайліченко Микола Анатолійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства Сумського національного аграрного університету, м.Суми, <https://orcid.org/0000-0003-2919-1026>

ВОЄННО-МЕМОРІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЕСТОНІЇ: ПРАВОВІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз естонської моделі воєнно-меморіальної роботи як складової державної політики у сфері увічнення пам'яті жертв війни. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі меморіальної роботи в умовах збройної агресії проти України та необхідністю формування ефективної національної моделі воєнно-меморіальної політики.

Розглянуто правові засади функціонування воєнно-меморіальної сфери в Естонській Республіці, зокрема положення Закону про військові поховання, який визначає статус військових поховань, порядок їх обліку, утримання, ексгумації та перепоховання. Проаналізовано інституційний механізм реалізації державної політики, включаючи роль Міністерства оборони Естонії, Естонського військового музею, Комітету з військових поховань та громадських організацій.

Проаналізовано трансформацію естонської меморіальної політики у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ в Україну, що проявилася у системному демонтажі пам'ятників радянської доби та перенесенні військових поховань з публічного простору до кладовищ із дотриманням принципів гідного ставлення до останків. Показано, що така політика поєднує декомунізаційні практики із забезпеченням поваги до пам'яті загиблих.

Зроблено висновок про те, що естонський досвід становить практичний інтерес для України, оскільки демонструє можливості комплексного підходу до організації воєнно-меморіальної роботи. При цьому насамперед привертає увагу сформована в Естонії цілісна нормативно-правова база, яка забезпечує чітке регулювання різних аспектів воєнно-меморіальної роботи. Також вартий запозичення досвід створення єдиного державного реєстру військових поховань. Окремої уваги заслуговує практика трансформації меморіального простору, зокрема демонтаж пам'ятників тоталітарної доби, що поєднується із забезпеченням належної поваги до місць поховань.

Ключові слова: воєнно-меморіальна політика, військові поховання, жертви війни, політика пам'яті, Естонія.

Mykhailichenko Mykola Anatoliyovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of State and Legal Disciplines and Ukrainian Studies, Sumy National Agrarian University, Sumy, <https://orcid.org/0000-0003-2919-1026>

ESTONIA'S WAR MEMORIAL POLICY: LEGAL AND INSTITUTIONAL FOUNDATIONS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the Estonian model of war memorial activities as a component of state policy in the field of commemorating victims of war. The relevance of the study is обусловлена the growing role of memory policy in the context of armed aggression against Ukraine and the need to develop an effective national model of war-related commemorative activity.

The legal framework governing the functioning of the military memorial sphere in the Republic of Estonia is examined, in particular the provisions of the War Graves Act, which defines the status of military burials, as well as the procedures for their registration, maintenance, exhumation, and reburial. The institutional mechanism for implementing state policy is analyzed, including the role of the Ministry of Defence of Estonia, the Estonian War Museum, the War Graves Committee, and civil society organizations.

The transformation of Estonia's memory policy in connection with the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation is analyzed. This transformation has manifested itself in the systematic dismantling of Soviet-era monuments and the relocation of military burials from public spaces to cemeteries, in accordance with the principles of dignified treatment of human remains. It is shown that such a policy combines decommunization practices with ensuring respect for the memory of the deceased.

It is concluded that the Estonian experience is of practical interest for Ukraine, as it demonstrates the potential of a comprehensive approach to organizing war memorial activities. Particular attention is drawn to the coherent legal and regulatory framework established in Estonia, which ensures clear regulation of various aspects of this field. The experience of creating a unified state register of military burials is also noteworthy. Special consideration should be given to the practice of transforming memorial space, including the dismantling and reinterpretation of monuments from the totalitarian era, combined with ensuring proper respect for burial sites.

Keywords: war memorial policy, military burials, victims of war, memory policy, Estonia.

Постановка проблеми. Сучасні суспільно-політичні процеси в Україні зумовлюють зростання уваги до питань, пов'язаних із увічненням пам'яті про війну та її жертв. Умови тривалої збройної агресії актуалізують потребу не лише у вшануванні загиблих, а й у глибокому переосмисленні самого феномену війни як складової національного досвіду. У цьому вимірі формування культури пам'яті набуває значення важливого інструменту зміцнення суспільної згуртованості та утвердження національної ідентичності.

Саме тому питання організації воєнно-меморіальної роботи потребують не фрагментарних рішень, а цілісного й системного підходу, заснованого на науковому аналізі.

Певні кроки у цьому напрямі вже здійснюються на державному рівні. Зокрема, запропонований Кабінетом Міністрів України законопроект №13693 спрямований на впорядкування підходів до створення та утримання місць поховання загиблих захисників України, а також на врегулювання функціонування військових меморіальних кладовищ [1]. Разом із тим, попри свою важливість, цей нормативний акт не охоплює всього спектра наявних проблем, які раніше були окреслені в наукових дослідженнях, що свідчить про необхідність подальшого опрацювання цієї тематики.

За таких умов особливої ваги набуває звернення до міжнародного досвіду. Аналіз напрацьованих у європейських країнах підходів до воєнно-меморіальної роботи створює підґрунтя для вироблення ефективних рішень, здатних забезпечити формування в Україні науково обґрунтованої політики у цій сфері.

У цьому контексті особливий науковий і практичний інтерес становить досвід держав Балтії, зокрема Естонської Республіки, яка пройшла складний шлях переосмислення радянської спадщини та сформувала цілісну модель державного регулювання у сфері військових поховань.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різні напрями державної меморіальної політики країн Балтії знайшли своє відображення у низці вітчизняних наукових та популярних публікацій, зокрема у статтях Ольги Гапеевої та Світлани Власенко [2; 3]. Водночас комплексний аналіз естонської моделі воєнно-меморіальної роботи до цього часу не здійснювався.

Метою статті є аналіз естонської моделі воєнно-меморіальної роботи, зокрема її правових засад, інституційного забезпечення та практики реалізації, а також визначення можливостей використання цього досвіду в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ключовим нормативним актом, який регулює цілу низку питань державної воєнно-меморіальної політики Естонії є Закон про військові поховання, ухвалений 10 січня 2007 р. парламентом Естонії. Його поява була безпосередньо пов'язана з політичним і суспільним конфліктом навколо перенесення радянських військових поховань і монумента «Бронзовий солдат» з пагорба Тинісмягі в Таллінна на Військовий цвинтар. Фактично закон створював юридичну основу для перенесення могил і пам'ятника з центру міста.

Відповідно до закону військовими похованнями вважаються місця останнього спочинку жертв війни, до яких належать:

- особи які загинули, або померли від ран чи хвороб протягом року внаслідок участі у бойових діях;
- особи, які загинули, або померли від ушкоджень здоров'я протягом року внаслідок збройного опору окупаційному режиму;
- особи, які загинула або померла під час проходження військової служби або аналогічної служби під час бойових дій, або померли внаслідок ушкодження здоров'я, отриманого на зазначеній службі під час бойових дій, протягом одного року після ушкодження здоров'я;
- особи, які загинули в результаті бойових дій або внаслідок поранення, отриманого під час бойових дій, протягом одного року після отримання поранення;
- особи, які померли в таборах для інтернованих або внаслідок ушкодження здоров'я, отриманого в таборі для інтернованих, протягом одного року після звільнення з нього;
- особи, які померли у полоні або внаслідок ушкодження здоров'я, отриманого під час утримання під вартою як військовополонені, протягом одного року після закінчення терміну позбавлення волі.

Правовий захист військових поховань здійснюється протягом невизначеного терміну або часом, визначеним міжнародними договорами.

Провідну роль у забезпеченні державної політики у військово-меморіальній сфері відіграє Міністерство оборони Естонської Республіки. Міністерство відповідає за формування та ведення офіційного реєстру військових поховань, організацію їх обліку, забезпечення належного догляду, а також за проведення досліджень, пов'язаних із виявленням нових місць поховань. Крім того, міністерство координує діяльність державних та муніципальних установ, громадських організацій і наукових інституцій, які залучаються до відповідних робіт [4; 5; 6].

Одним із важливих елементів системи охорони військових поховань є їх державний облік, який безпосередньо забезпечується Естонським військовим музеєм. Установа веде спеціальний реєстр, який відповідно до

затвердженого Наказом Міністра оборони Естонії № 23 від 02.08.2007 р. «Порядку ведення списку військових поховань» має містити інформацію про імена та кількість похованих осіб, місцезнаходження їх поховання, історичні обставини їх загибелі (ця інформація далеко не завжди представлена), зображення надмогильних споруд та інші відомості. Витрати, пов'язані з веденням списку, покриваються з державного бюджету через Міністерство оборони Естонії [7; 8].

Реєстр постійно уточнюється та доповнюється. Ознайомитися із ним можна на веб-сайті Естонського військового музею [9].

Крім ведення обліку військових поховань Естонський військовий музей, організовує пошук, збереження та догляд за військовими похованнями, за необхідності здійснює перепоховання останків.

Закон містить й вимоги щодо зовнішнього вигляду військових поховань, які мають бути позначені «таким чином, щоб забезпечити шану та гідне ставлення до останків жертв війни ... щоб місцезнаходження військової могили було помітним».

Законодавство передбачає обов'язок повідомляти державні органи у разі виявлення невідомого поховання, яке може мати військовий характер. Такий обов'язок покладається, зокрема, на власників земельних ділянок, будівельні організації та органи місцевого самоврядування. Після отримання відповідної інформації компетентні органи проводять перевірку, з'ясовують історичні обставини та приймають рішення про надання похованню статусу військового.

Особливу увагу естонське законодавство приділяє питанням утримання та догляду за військовими похованнями. Загалом держава забезпечує організацію догляду за такими місцями, однак у практичній площині ці функції часто виконуються муніципалітетами, адміністраціями кладовищ або спеціалізованими організаціями.

Військові могили повинні бути впорядковані, позначені відповідними пам'ятними знаками та утримуватися у належному стані. У разі можливості на пам'ятниках зазначаються імена загиблих, роки життя або інші ідентифікаційні відомості.

Якщо військові поховання розташовані на приватних земельних ділянках, закон встановлює певні обмеження для їх власників. Вони, зокрема, зобов'язані повідомити Міністерство оборони Естонії про знайдене на їх земельних ділянках військові поховання одразу після їх виявлення. Власники зобов'язані забезпечити збереження військових поховань, а також дозвіл на проведення усіх необхідних робіт щодо їх утримання та догляду. Усі дороги та стежки, що ведуть до військового поховання, мають бути відкритими для громадського користування від сходу до заходу сонця, а

власник не повинен перешкоджати доступу громадськості до військового поховання протягом зазначеного часу.

Окремим напрямом правового регулювання є питання ексгумації та перепоховання останків. Естонське законодавство допускає проведення таких процедур у випадках, коли поховання знаходиться у непридатному місці. При цьому непридатними вважаються «парки, інші зелені зони, а також густонаселені райони поза межами кладовищ, місця, де організовуються масові заходи або розташовані споруди, не пов'язані з могилами, та інші місця, які перешкоджають гідному поводженню з військовим похованням». Військове поховання може бути перенесено і в тому випадку, якщо це відповідає суспільним інтересам, зокрема, у разі будівництва або розширення соціальних споруд у безпосередній близькості від військового поховання, у разі небезпеки для збереження військового поховання, спричиненої природними явищами, з міркувань охорони здоров'я та безпеки, а також якщо виникнуть обставини, які роблять перепоховання останків та перенесення надгробного пам'ятника або надгробного знака неминучим».

Процедура перепоховання передбачає забезпечення гідного ставлення до останків (включно з дотриманням похоронних звичаїв релігій або культур осіб, яких перепоховують), проведення ідентифікації решток неідентифікованих померлих осіб, інформування, по можливості, їх родичів. Усі витрати на перепоховання фінансуються з державного бюджету [4].

При Міністерстві оборони створено спеціальний дорадчий орган – Комітет з військових поховань, практична діяльність якого проявляється насамперед у розгляді питань щодо перепоховань жертв війни, зокрема визначення так званих «невідповідних місць» для військових поховань [10].

Склад Комітету з військових поховань формується Міністром оборони Естонії, при цьому один з семи його членів має бути представником Естонського союзу догляду за військовими похованнями. Цей союз є некомерційною організацією, що діє як приватна юридична особа під егідою Міністерства оборони Естонської Республіки. До статутних цілей союзу належить, зокрема, виявлення, збереження та догляд за могилами загиблих у війнах осіб, що загинули внаслідок бойових дій з обох сторін конфлікту, жертв терору і масових репресій, а також учасників руху опору; ідентифікація останків та їх перепоховання на кладовищах; збирання історичної інформації про загиблих та встановлення їхніх родичів; консультування родичів і установ з питань догляду за військовими похованнями. Організація фінансується за рахунок членських внесків, пожертв та дотацій, інших законних джерел [4; 11].

Як ми зазначали вище, «Закон про військові поховання» став юридичним інструментом для перенесення радянських військових меморіалів із публічного простору, передусім «Бронзового солдата» в Таллінні. Однак, до 2022 р. такі перепоховання були в Естонії поодинокими. Після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну ситуація докорінно змінилася. 9 червня 2022 р. Уряд Естонської Республіки постановив, що пам'ятники радянської окупації є символами активного терору, які розпалюють ненависть і загрожують громадському порядку, тому їх необхідно якнайшвидше прибрати з публічного простору. Прем'єр-міністр Естонії Кая Каллас так пояснювала урядову позицію: «Очевидно, що російська агресія в Україні роз'ятрила рани в нашому суспільстві, про які нам нагадують ці комуністичні пам'ятники, і тому їх видалення з громадського простору необхідне, щоб уникнути додаткової напруженості ... Важливо наголосити, що вшанування пам'яті померлих жодним чином не заборонено і не буде заборонено, але це слід робити у належному місці, а саме на кладовищі, де це можна зробити з гідністю» [12; 13].

30 червня 2022 р. Державна канцелярія Естонії створила робочу групу, завданням якої було зібрати інформацію про монументи та надмогильні споруди у публічному просторі Естонії, що містять символіку радянської доби.

Ця робоча група працювала до кінця листопада 2022 р. Їй вдалося ідентифікувати та мапувати 322 пам'ятники та надгробні знаки, пов'язані з радянським режимом. 78 з них були оцінені як нейтральні, а 244 рекомендовано демонтувати або замінити. Було розроблено дизайн «нейтрального» надгробного знака для позначення військових поховань. Надгробні знаки, які робоча група визнала нейтральними та рекомендувала зберегти, у випадках перепоховання передавалися до музеїв або переміщувалися на нові місця поховань [13].

На підставі підсумкового звіту робочої групи Естонським військовим музеєм створено базу даних радянські військових пам'ятників та військових поховань в Естонії в 1944-1991 рр. Ця база постійно оновлюється і станом на березень 2026 р. містить інформацію про 366 меморіальних об'єктів [14].

Ще до завершення діяльності робочої групи розпочалася робота з перенесення (переважно з ініціативи муніципалітетів) решток радянських воїнів з «непридатних місць» до кладовищ. Протягом липня-серпня 2022 р. такі перепоховання були здійснені в містах Раквере, Отепяе та Пярну, селищах Визу та Нио. Загалом у 2022-2024 рр. було розкопано 98 місць військових поховань. Останки, ексгумовані з 81 братської могили, були перепоховані на кладовищах, у 17 випадках людських решток не було виявлено [13].

Важливим аспектом естонської політики у сфері воєнно-меморіальної роботи є міжнародне співробітництво. Оскільки на території країни знаходяться поховання військовослужбовців різних держав, Естонія активно співпрацює з іноземними урядами та міжнародними організаціями у питаннях їх утримання та впорядкування. Така співпраця може здійснюватися відповідно до загальновизнаних норм міжнародного гуманітарного права, а також на основі двосторонніх міждержавних угод. Естонією укладено угоди про взаємний догляд за військовими похованнями з Німеччиною від 1995 р., з Фінляндією від 1997 р. та з урядом Великої Британії від 1993 р. [15].

Висновки. Аналіз естонської моделі воєнно-меморіальної роботи дозволяє виділити такі її характеристики, які ми вважаємо ключовими:

- наявність спеціального законодавства, яке детально регулює статус військових поховань, порядок їх обліку, утримання, ексгумації та перепоховання;
- провідна роль держави, зокрема Міністерства оборони, у формуванні та реалізації політики у цій сфері;
- створення реєстру військових поховань та систематична робота з його оновлення;
- активне залучення наукових установ, музеїв та громадських організацій до пошуку, ідентифікації та впорядкування поховань;
- чітке розмежування між вшануванням пам'яті загиблих і недопущенням використання меморіального простору для політичної пропаганди;
- гнучкий, але врегульований механізм перепоховання, який дозволяє переносити військові поховання з непридатних місць із забезпеченням гідного ставлення до останків.

Окремо слід відзначити трансформацію естонської політики після 2022 р., коли демонтаж символів радянської окупації та перенесення пов'язаних із ними поховань набули системного характеру. Це засвідчує здатність держави оперативно реагувати на безпекові та суспільні виклики, пов'язані з історичною пам'яттю.

Естонський досвід може бути корисним для України у кількох аспектах. По-перше, для розробки комплексної нормативно-правової бази у сфері військових поховань. По-друге, для зстворення єдиного державного реєстру таких поховань та системного підходу до їх обліку. По-третє, заслуговує на увагу модель інституційної координації, де провідну роль відіграє Міністерство оборони у взаємодії з іншими суб'єктами. По-четверте, актуальним для України є досвід демонтажу та переосмислення пам'ятників тоталітарної доби із одночасним збереженням гідного ставлення до поховань.

Отже, досвід Естонії може стати корисним для формування в Україні ефективної системи воєнно-меморіальної роботи, що відповідатиме сучасним викликам та забезпечуватиме належне вшанування загиблих.

Література:

1. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо місць поховання загиблих (померлих) осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57191>
2. Гапєєва О. Історико-ментальні складові конфліктності в інформаційній сфері між Росією та країнами Балтії / О. Гапєєва // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Історія. – 2017. – Вип. 1, ч. 2. – С. 60–65.
3. Власенко С. І. Державна політика національної пам'яті Литовської Республіки в перше десятиліття після відновлення незалежності (1990–2000 рр.)/ С.І. Власенко// Публічне управління та митне адміністрування. – 2023. – № 2 (37). – С. 5-15.
4. Sõjahaudade kaitse seadus [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019105>
5. Alas J. Coalition split over Bronze Soldier. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.baltictimes.com/news/articles/17143/>
6. The Riigikogu passed the War Graves Protection Act. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigikogu.ee/en/sitting-reviews/the-riigikogu-passed-the-war-graves-protection-act/>
7. War graves. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esm.ee/en/about-the-museum/war-graves/>
8. Sõjahaudade nimekirja pidamise kord. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.riigiteataja.ee/akt/121042023003?leiaKehtiv>
9. Sõjahaudade register. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esm.ee/hauad/>
10. Klementi J. Sõjahaudade komisjon on otsustanud 22 haua ümbermatmise. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.err.ee/1608690052/sojahaudade-komisjon-on-otsustanud-22-haua-umbermatmise>
11. Eesti Sojahaltade Hoolde Liit. Pohikiri. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.inforegister.ee/en/80083498-EESTI-SOJAHAUDADE-HOOLDE-LIIT-MTU/?utm_source=chatgpt.com
12. Kallas: Soviet monuments will be moved as soon as possible. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.err.ee/1608675571/kallas-soviet-monuments-will-be-moved-as-soon-as-possible>
13. Mäesalu I. Chronology of the removal of monuments/ I. Mäesalu // Estonian Cultural Heritage. – 2018-2025. – Vol. 3. – С. 118.
14. Soviet war monuments and war graves in Estonia 1944-1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://esm.ee/en/war-monuments/>
15. Kalmistud ja seadusandlus. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kalmistugiid.ee/blogi/kalmistud-ja-seadusandlus>

References:

1. Proekt Zakonu pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo mist' pokhovannya zahyblykh (pomerlykh) osib, yaki zakhyschaly nezalezhnist', suverenitet ta terytorial'nu tsilisnist' Ukrainy [Draft Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Burial Places of the Dead (Deceased) Persons Who Defended the Independence, Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine]. (n.d.). *itd.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57191> [in Ukrainian].
2. Hapeyeva, O. (2017). Istoryko-mental'ni skladovi konfliktnosti v informatsiyniy sferi mizh Rosiyeyu ta krayinamy Baltiyi [Historical and mental components of conflict in the information sphere between Russia and the Baltic countries]. *Naukovi zapysky Ternopil's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatyuka. Seriya Istoriya – Scientific notes of the Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. History series*, 1(2), 60-65.
3. Vlasenko S. I. (2023). Derzhavna polityka natsional'noyi pam'yati Lytovs'koyi Respubliki v pershe desyatylyttya pislya vidnovlennya nezalezhnosti (1990–2000 rr.). [State policy of national memory of the Republic of Lithuania in the first decade after the restoration of independence]. *Publichne upravlinnya ta mytne administruvannya – Public administration and customs administration*, 2(37), 5-15.
4. Sojahaudade kaitse seadus [War Graves Protection Act]. (n.d.). *riigiteataja.ee*. Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/akt/119032019105> [in Estonian].
5. Alas J. Coalition split over Bronze Soldier. (n.d.). *baltictimes.com*. Retrieved from <https://www.baltictimes.com/news/articles/17143/>
6. The Riigikogu passed the War Graves Protection Act. (n.d.). *riigikogu.ee*. Retrieved from <https://www.riigikogu.ee/en/sitting-reviews/the-riigikogu-passed-the-war-graves-protection-act/>
7. War graves. (n.d.). *esm.ee*. Retrieved from <https://esm.ee/en/about-the-museum/war-graves/>
8. Sojahaudade nimekirja pidamise kord. [Procedure for maintaining a list of war graves]. (n.d.). *riigiteataja.ee*. Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/akt/121042023003?leiaKehtiv> [in Estonian].
9. Sojahaudade register. [War graves register]. (n.d.). *esm.ee*. Retrieved from <https://esm.ee/hauad/> [in Estonian].
10. Klementi J. Sojahaudade komisjon on otsustanud 22 haua umbermatmise. [The War Graves Commission has decided to rebury 22 graves]. (n.d.). *err.ee*. Retrieved from <https://www.err.ee/1608690052/sojahaudade-komisjon-on-otsustanud-22-haua-umbermatmise> [in Estonian].
11. Eesti Sojahaltdade Hoolde Liit. Pohikiri. [Estonian War Graves Care Association. Charter]. (n.d.). *inforegister.ee*. Retrieved from https://www.inforegister.ee/en/80083498-EESTI-SOJAHADADE-HOOLDE-LIIT-MTU/?utm_source=chatgpt.com [in Estonian].
12. Kallas: Soviet monuments will be moved as soon as possible. (n.d.). *news.err.ee*. Retrieved from <https://news.err.ee/1608675571/kallas-soviet-monuments-will-be-moved-as-soon-as-possible>
13. Maesalu, I. (2018-2025). Chronology of the removal of monuments. *Estonian Cultural Heritage*, 3, 118.
14. Soviet war monuments and war graves in Estonia 1944-1991. (n.d.). *esm.ee*. Retrieved from <https://esm.ee/en/war-monuments/>

15. Kalmistud ja seadusandlus. [Cemeteries and legislation]. (n.d.). *kalmistugiid.ee*.
Retrieved from <https://www.kalmistugiid.ee/blogi/kalmistud-ja-seadusandlus>

Дата першого надходження статті до видання: 16.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 30.03.2026